

Samenvatting

Samenvatting

Introductie

Kinderparticipatie is een cruciaal aspect van kinderscherming en jeugdhulpverlening. Sinds de jaren '90 is er vanuit het perspectief van de rechten van het kind meer aandacht voor het recht van kinderen om inspraak te hebben bij beslissingen die van invloed zijn op hun leven. Ook maatschappelijke veranderingen, zoals nadruk op de eigen verantwoordelijkheid van mensen, meer maatschappelijke bemoeienis bij thema's zoals kinderscherming, meer beschikbare kennis en een focus op risicomanagement zorgen er voor dat het recht op inspraak meer centraal staat. Binnen de jeugdhulpverlening is de toegenomen nadruk op kinderscherming terug te zien in wet- en regelgeving en beleid, waar de rechten van de kinderen op inspraak steeds explicieter worden vastgelegd. Middels wetenschappelijk onderzoek binnen jeugdbescherming en jeugdhulpverlening is aangetoond dat het betrekken van kinderen in de besluitvorming kinderen helpt in hun ontwikkeling en bijdraagt aan beter passende interventies.

Echter, hoe participatie in de praktijk het beste vorm kan krijgen, is nog lang niet altijd duidelijk. Ondanks dat er meer aandacht is voor het betrekken van kinderen in de besluitvorming binnen de jeugdbescherming, laten internationale studies zien dat het niet altijd betekent dat kinderen nu ook daadwerkelijk worden betrokken. Sterker nog, studies laten juist zien, dat ondanks de focus op participatie en de inzet van verschillende interventies om participatie te bevorderen, in de praktijk van de jeugdbescherming, kinderen nog steeds weinig invloed hebben op de beslissingen die worden genomen. Wat maakt het zo lastig om kinderen actief te betrekken in het besluitvormingsproces en welke uitdagingen gelden daarin specifiek voor de context van de jeugdbescherming?

In Nederland krijgen gemiddeld 375.000 kinderen jaarlijks een vorm van jeugdhulp. Het merendeel is op vrijwillige basis, maar bij ongeveer 1,5% van alle kinderen in Nederland (n = 50.000) is dit op basis van een rechtelijke machtiging, in de vorm van een ondertoezichtstelling, een voogdijmaatregel of een jeugdreclasseringsuitspraak. Gecertificeerde instellingen zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van die maatregelen. Binnen deze gecertificeerde instellingen is er een groeiend besef dat kinderen het recht hebben op inspraak. Zo is er in de wet vastgelegd dat kinderen vanaf 12 jaar moeten worden gehoord in jeugdbeschermingsmaatregelen en wordt er in beleidsstukken veelal genoemd dat kinderen moeten worden geïnformeerd en gesproken. Maar hoe kinderscherming in de praktijk van de jeugdzorg optimaal tot zijn recht komt, is in Nederland nog nauwelijks onderzocht.

Samenvatting

Het doel van dit proefschrift is inzicht te krijgen hoe kinderopparticipatie is vormgegeven in de huidige praktijk van de jeugdbescherming in Nederland en waar kansen/mogelijkheden liggen om kinderen op een betekenisvolle manier te laten participeren. Dit is onderzocht aan de hand van de volgende onderzoeksvragen:

1. Wat is betekenisvolle participatie in de context van de jeugdbescherming: wat zijn de perspectieven van de gezinsmanagers, de kinderen en de wetenschappers?
2. Hoe verhoudt betekenisvolle participatie zich tot kinderopparticipatie en bestaande kindbeelden en welke barrières komen voort uit de interactie tussen participatie, bescherming en kindbeeld?
3. Welke strategieën zijn er nodig om participatie in de praktijk van de kinderopparticipatie te versterken en wat hebben kinderen zelf te bieden in dit veranderingsproces?
4. Welke strategieën zijn er nodig voor de gezinsmanagers om de geïdentificeerde barrières aan te pakken en op te heffen?

Om deze vragen te beantwoorden heb ik onderzoek gedaan bij de Jeugdbescherming Regio Amsterdam (JBRA), de gecertificeerde instelling voor gedwongen hulpverlening in Amsterdam en omgeving. JBRA is verantwoordelijk voor de veiligheid van de kinderen die bij hen onder begeleiding staan. Samen met het gezin wordt een plan gemaakt om te zorgen dat de kinderen blijvend veilig kunnen opgroeien. Dit betekent dat er binnen de begeleiding van JBRA voor het kind ingrijpende beslissingen kunnen worden genomen, zoals waar en bij wie een kind opgroeit en hoe een kind contact heeft met de ouders. JBRA werkt hiervoor met een systeemgerichte benadering. Kenmerkend voor deze benadering is dat de problemen binnen een gezin vanuit een relationeel perspectief worden bekeken en iedereen betrokken wordt bij de oplossing. Hierbij staat ook centraal dat iedereen die betrokken is zich gehoord voelt.

Methodologie

Binnen dit project heb ik met name een kwalitatieve onderzoeksmethode gevolgd, waarbij zoveel mogelijk gebruik is gemaakt van participatieve onderzoeksmethoden (PAR). Deze manier van onderzoek is uitermate geschikt om de visie van hen om wie het gaat te begrijpen en recht te doen, waardoor de kennis en ervaringen van wetenschappers kunnen worden bevraagd en aangevuld met de alledaagse kennis van de ervaringsdeskundigen. Daarnaast zijn deze onderzoeksmethoden uitermate geschikt om te zorgen dat de oplossingsrichtingen die uit het onderzoek naar voren

komen aansluiten bij de praktijk en daardoor tot een daadwerkelijk verschil kunnen leiden. In dit project zijn kinderen en gezinsmanagers van de Jeugdbescherming Regio Amsterdam (JBRA) als experts betrokken bij het onderzoek.

Met de kinderen is met name gebruik gemaakt van actie onderzoek. Dit type onderzoek is uitermate geschikt om de ervaringen van kinderen in beeld te brengen, de kinderen kunnen hun competenties laten zien en ontplooien. Door cirkels van actie en reflectie krijgen kinderen de ruimte op hun tempo te reageren, te reflecteren op wat ze belangrijk vinden en te bepalen hoe en wat ze willen delen. Daarnaast geeft het de kinderen de mogelijkheid zelf aan te geven hoe ze zich willen uitdrukken en ondersteunt het hen bij het bespreken van meer complexe en gevoelige onderwerpen. Wat vooral nieuw was in deze studie, is dat de interventie, de toolbox met tools die kinderen kunnen helpen hun wensen en ideeën kenbaar te maken aan de gezinsmanager, samen met de kinderen is ontwikkeld. Doordat het onderzoek naar de interventie direct samen met de kinderen is begonnen, stonden de perspectieven en behoeften van de kinderen centraal. En tegelijkertijd werd zo het risico vermeden dat volwassenen bepalen wat kinderen denken en nodig hebben en wat voor hen 'de juiste context voor participatie' is. Dit heeft geleid tot de ontwikkeling van een concept toolbox die gezinsmanagers hebben gebruikt om kinderen te betrekken in de gespreksvoering.

Met de gezinsmanagers zijn meerdere onderzoeksmethoden gebruikt, waaronder semigestructureerde interviews, (participerende) observaties, focus groep discussies en reflexieve monitoring in action. De combinatie van deze verschillende methoden heeft geleid tot een diepgaand inzicht in ervaringen, meningen, ideeën van de gezinsmanagers. Daarnaast heeft het ook inzicht gegeven in de daadwerkelijke handelingen van de gezinsmanagers met betrekking tot kinderparticipatie en de eventuele tegenstrijdigheden tussen wat ze denken en doen. De nadruk lag gedurende dit onderzoek op het begrijpen van de praktijk en om samen te ontwikkelen. Op basis van het idee dat zowel leren als reflectie essentieel zijn voor effectieve gedragsverandering, is een Reflexive Monitoring in Action (RMA) - benadering, die voortkomt uit onderzoek naar systeeminnovatie, ingezet om tot goede aanbevelingen voor het faciliteren van kinderparticipatie te komen, die daadwerkelijk aansluiten bij de huidige praktijk.

Resultaten

Wat is de huidige situatie in Nederland en hoe kijken kinderen en gezinsmanagers naar participatie?

Zowel de kinderen als de gezinsmanagers geven aan participatie een belangrijk onderwerp te vinden. Ook zijn ze het met elkaar eens dat participatie in de praktijk niet goed tot zijn recht komt: het gaat vaak meer over informeren en horen, dan daadwerkelijk betrekken. De kinderen in deze studie geven vooral aan dat ze het belangrijk vinden om serieus genomen te worden als gesprekspartner, wat in hun ogen vaak al niet gebeurt. Ze vinden het belangrijk om gehoord te worden, hun mening te kunnen geven en te horen waarom uiteindelijke keuzes gemaakt worden. Over daadwerkelijk betrokken worden in de besluitvoering, spreken ze zelf (nog) nauwelijks. Bovendien geven ze ook aan bij sommige gesprekken niet betrokken te willen worden, zolang ze maar wel weten wat er besproken wordt.

Een tweede belangrijk aspect dat de kinderen aangaven, is dat het belangrijk is ze vanaf jonge leeftijd te betrekken. Vooral de jongeren in de leeftijd vanaf 13 jaar gaven aan er geen tot weinig vertrouwen meer te hebben dat ze nog serieus genomen zouden worden of een invloed konden uitoefenen. Dit kwam met name voort uit negatieve ervaringen die ze tot dan toe hadden gehad, met name dat ze hun wensen en ideeën kenbaar hadden gemaakt, maar er voor hun gevoel niets mee werd gedaan en er vaak beslissingen werden genomen, zonder dat ze snaptten waarom. De jongere kinderen (6 tot 13) lieten echter zien veel ideeën te hebben over hoe ze meer betrokken konden worden in de gespreksvoering en waren ook bereid deze ideeën te delen, met het idee dat dit ook iets kan bijdragen aan hoe kinderen in gesprekken betrokken worden.

Ook voor de gezinsmanagers gaat participatie vooral over horen en informeren. Ze vinden het belangrijk dat aan kinderen wordt gevraagd wat zij vinden en dat ze weten wat ze kunnen verwachten. Dit wordt echter in de praktijk bemoeilijkt doordat de gezinsmanagers kinderen ook willen beschermen en niet willen belasten met de zaken van volwassenen. De spanning die case managers ervaren tussen het willen betrekken van kinderen en het willen beschermen leidt ertoe dat er een groot verschil is in wat gezinsmanagers zeggen en wat ze daadwerkelijk doen. De gezinsmanagers hebben vaak van te voren het idee kinderen actief te betrekken, maar blijken in de gesprekken kinderen vooral te beschermen en dit leidt in de praktijk ertoe dat kinderen vaak niet betrokken worden in de gesprekken. Een tweede bevinding is dat er vooral veel nadruk gelegd op het verbale communiceren: het contact met de kinderen is veelal in gesprekken. Bij deze gesprekken zijn ook ouders en/of andere volwassenen aanwezig,

die vaak verbaal sterker zijn dan de kinderen. Binnen deze gesprekken is er weinig aandacht of kinderen zich daadwerkelijk gehoord voelen en of ze zich in staat voelen in deze settings hun eigen ideeën en wensen kenbaar te maken. Tot slot kwam naar voren dat het onderwerp van participatie binnen de organisatie en met collega's nauwelijks besproken wordt, waardoor het ook lang niet altijd op het netvlies van de gezinsmanagers staat.

De relatie tussen participatie, protectie en kindbeeld

De resultaten van deze studie laten zien dat er een complexe dynamiek bestaat tussen participatie, protectie en kindbeeld. Kinderparticipatie gaat uit van een beeld dat kinderen actieve, sociale actoren zijn, die naast dat zij door hun omgeving beïnvloed worden, zelf ook een invloed op die omgeving uitoefenen. Binnen de jeugdbescherming heerst daarentegen juist een beeld dat benadrukt dat kinderen kwetsbaar zijn en beschermt moeten worden. Dit beeld van kinderen bemoeilijkt juist het actief betrekken van kinderen in de besluitvorming. Het faciliteren van kinderparticipatie vereist dus een verschuiving van het aanwezige kindbeeld. Dit kindbeeld is echter vaak onbewust aanwezig in het handelen van mensen, wat ook bleek uit de data van deze studie: in de gesprekken met de gezinsmanagers werden kinderen veelal beschreven als sociale actors die actief betrokken zouden moeten worden, maar in het handelen kwamen barrières naar voren, die een overtuiging lieten zien dat kinderen niet belast moeten worden met “volwassen problemen” en dat kinderen “nog niet in staat zijn de situatie te overzien en een goede inschatting te kunnen maken”. Door actief met het onderwerp en met name de barrières bezig te zijn, werden de gezinsmanagers zich langzaam bewust dat zij met name zelf de grootste barrière zijn in het faciliteren van kinderparticipatie.

Strategieën voor een verandering

Door kinderen actief te betrekken en te bestempelen als experts, is naar voren gekomen dat om daadwerkelijk een verandering te weeg te brengen in de mate waarin kinderen zich betrokken voelen in het besluitvormingsproces, het belangrijk is dat kinderen zich serieus genomen voelen als gesprekspartner. Het gaat er vooral om dat er duidelijk aandacht is voor afspraken over wie, wanneer, wat met elkaar deelt en hoe de informatie van eenieder wordt meegenomen in het proces. Waar veelal wordt gezegd dat er tijd nodig is om een relatie van vertrouwen op te bouwen, geven de kinderen aan dat dit vertrouwen niet zo zeer afhankelijk is van tijd, maar meer van het maken van duidelijke gespreksafspraken. En hierin moet ook worden gekeken hoe elk kind zijn informatie wil delen. De kinderen hebben laten zien hier vanaf jonge leeftijd al toe in staat te zijn en om mee te kunnen denken over wat er voor hun eigen

Samenvatting

situatie helpt. Bovendien hebben de resultaten van dit project ook laten zien dat als kinderen pas op latere leeftijd betrokken worden, ze zich al niet meer serieus genomen voelen en al snel neigen af te haken. Voor gezinsmanagers is het dus belangrijk om in de gesprekken met alle kinderen direct aandacht te besteden aan hoe er met elkaar informatie gedeeld wordt, wie welke rol heeft, wat er met de informatie gebeurt en wat voor dit specifieke kind werkt, voordat er aan het kind wordt gevraagd hoe het met hem/haar en de thuissituatie gaat.

Voor de gezinsmanagers is het nodig, zo blijkt uit de resultaten, dat ze zich bewust worden van de complexiteit van kinderopparticipatie binnen het werkveld van de jeugdbescherming en de relatie met het kindbeeld. Hiervoor is het nodig dat ze meer kennis hebben van wat kinderopparticipatie omvat, maar ook van hoe kindbeelden van invloed zijn. Bovenal laat deze studie zien dat het herkennen van de eigen onbewuste handelingen en drijfveren een belangrijke spel is in het daadwerkelijk veranderen van de mate waarin kinderen worden betrokken. Gezinsmanagers handelen veelal anders dan ze zelf denken, wat maakt dat ze zich meer bewust moeten worden waarom ze bepaalde keuzes maken en wat daarvan de consequentie is. Om dit te bereiken, geven de gezinsmanagers zelf aan dat het onderwerp kinderopparticipatie meer op de voorgrond in de organisatie moet staan en meer met elkaar besproken moet worden, waarbij reflecteren op eigen handelen cruciaal is.

Conclusies

Deze studie heeft laten zien dat het faciliteren van kinderopparticipatie in de jeugdbescherming een complexe aangelegenheid is, die veel vraagt van zowel de kinderen als de organisaties en de professionals. Alle betrokken partijen geven aan dat ze het belang van kinderopparticipatie zien en dat het meer tot zijn recht zou moeten komen in de praktijk. De resultaten laten ook zien dat in de huidige praktijk zowel de case managers als de kinderen nog beginners zijn wat betreft kinderopparticipatie. Bovendien laat deze studie zien dat het faciliteren van kinderopparticipatie niet iets is wat je even doet en dat het inzetten van een interventie voldoende is.

Allereerst is het noodzaak om duidelijk te krijgen wat betekenisvolle participatie inhoudt. Dit kan per situatie en per kind verschillen, maar er zijn wel degelijk aspecten die hierin voor elk kind en elke situatie gelden. De context van deze studie laat zien dat betekenisvolle participatie de volgende aspecten moet omvatten: (1) duidelijke afspraken maken over hoe met elkaar om te gaan en met elkaar te praten, inclusief bespreken waarom dit belangrijk is; (2) wat een ieder nodig heeft om zich uitgenodigd te voelen om zijn of haar ideeën kenbaar te maken en hoe een ieder dit aangeeft; (3)

informereren over wat er met de gedeelde informatie gebeurt en wat de bemoeienis van de jeugdbescherming betekent; (4) ervoor zorgdragen dat iedereen zijn of haar wensen en ideeën kenbaar heeft gemaakt en zich serieus genomen voelt; en (5) uitleggen welke beslissingen zijn genomen en waarom, ook en juist wanneer de wensen en ideeën van kinderen niet haalbaar zijn. Bovendien moet worden beseft dat kinderparticipatie niet om een eenmalige actie gaat, maar een continu proces is en daardoor ook continu aandacht nodig heeft.

Naast dat het duidelijk moet zijn wat betekenisvolle participatie inhoudt en wat er nodig is om dit te realiseren, moet er ook rekening worden gehouden met de wisselwerking tussen participatie, protectie en kindbeeld. Hoewel binnen JBRA de bereidheid om kinderen meer te betrekken in de beslissingen er zeker is bij de gezinsmanagers en de organisatie, gaat het betrekken van kinderen ook in tegen het dominante kindbeeld, namelijk dat ze kwetsbaar zijn en beschermd moeten worden. En juist in deze context, van de maatschappelijke verantwoordelijkheid voor het beschermen van kinderen en zorgdragen voor hun veiligheid, met het beperken van risico's en de hele maatschappij die over de schouders meekijkt en oordeelt als het misgaat, staat dit beeld van kwetsbare kinderen sterk op de voorgrond.

Om kinderparticipatie beter te faciliteren is het cruciaal dat alle drie de aspecten, participatie, bescherming en kindbeeld, worden meegenomen in het veranderproces. Het is nodig dat participatie van kinderen meer expliciet wordt gemaakt in de praktijk en dat de opvattingen van de organisatie, de case managers én de kinderen bij elkaar worden gebracht, waarbij er wordt stil gestaan bij de aanwezige kindbeelden en hoe dit participatie beïnvloed (en waar nodig moet worden bijgesteld). Want waar tools de gezinsmanagers kunnen helpen, blijft de gezinsmanager zelf toch het voornaamste instrument om participatie te faciliteren. Het vraagt van gezinsmanagers dat ze kennis hebben over participatie en kindbeelden, ze zichzelf kwetsbaar op durven te stellen en fouten durven te maken, dat ze kunnen balanceren tussen verschillende behoeftes van verschillende personen én dat ze om kunnen gaan met de druk vanuit de maatschappij. Om dit te bereiken is het nodig dat gezinsmanagers de tijd en ruimte krijgen om te reflecteren op hun eigen handelen, om zo bewust te worden van de bestaande kindbeelden, hoe deze kindbeelden hun handelen beïnvloeden, hoe de context van bescherming waarin ze werken die kindbeelden weer beïnvloeden, maar ook hoe participatie bescherming kan versterken. Pas dan voelen kinderen zich meer gehoord en serieus genomen. En pas dan zal er ruimte zijn voor een daadwerkelijk verandering in de rol die kinderen krijgen in het besluitvormingsproces, waarbij hun kennis en perspectief worden meegewogen in de beslissingen die binnen de jeugdbescherming worden genomen.